

**ГІБРИДНА ВІЙНА:
IN VERBO ET IN PRAXI**

Вінниця
«Нілан-ЛТД»
2017

УДК 172.4:355.01:316.48
ББК Ю6
Г 46

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 5 від 31 березня 2017 р.)

Рецензенти:

Бех В.П. – доктор філософських наук, професор
Лепський М.А. – доктор філософських наук, професор

Г 46 **Гібридна війна: in verbo et in praxi**: монографія /
Донецький національний університет імені Василя Стуса /
під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-
ЛТД», 2017. – 412 с.
ISBN 978-966-924-507-6

На початку ХХІ століття у військовій науці з'являється концепція гібридних війн, що описує новітню війну як комбінацію конвенційних, іррегулярних й асиметричних засобів, які включають постійну маніпуляцію політичним та ідеологічним конфліктом, а також залучення сил спеціальних операцій і конвенційних збройних сил, агентів розвідки, політичних провокаторів, представників медіа. Застосовуються у таких війнах й економічний шантаж, кібератаки, проксі-сервери і сурогати, пара-військові, терористичні і кримінальні елементи тощо. Українські та польські автори аналізують різноманітні аспекти сучасних гібридних війн, інтерпретуючи смисли інформаційного протистояння з акцентом на гібридній агресії Росії проти України.

УДК 172.4:355.01:316.48
ББК Ю6

ISBN 978-966-924-507-6

© Автори матеріалів, 2017
© ДонНУ імені Василя Стуса, 2017
© ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017

Зміст

Вступ 4-8

Частина 1.

КОНЦЕПТ «ГІБРИДНА ВІЙНА» В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕОРІЇ ВІЙНИ

- 1.1. Полемологія як методологічна підстава дослідження війн (*Лукаш Роман, Катерина Новікова*) 10-21
- 1.2. Загальна теорія війни і миру (*Олег Базалук*) 22-57
- 1.3. Сучасні концепти ведення воєнних дій та осмислення специфіки гібридної війни в Україні у дослідженнях західних експертів (*Володимир Мандрагеля*) 58-93
- 1.4. Російський погляд на концепцію гібридної війни (*Роман Додонов*) 94-133

Частина 2.

ІНФОРМАЦІЙНО-МАНІПУЛЯТИВНІ ЗАСОБИ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНИХ ВІЙН

- 2.1. Інформаційна складова протистояння на Сході України (*Григорій Ковальський*) 135-174
- 2.2. Агресорний технологічний вплив на масову свідомість на тлі східноукраїнського конфлікту (*Віталій Білецький*) 175-236
- 2.3. Використання дискурсу як інструменту ведення війни (на прикладі Донбасу) (*Віра Додонова*) 237-272
- 2.4. Сучасний російський міф Великої Перемоги як засіб маніпуляції свідомістю (*Олександр Штоквиш*) 273-321

Частина 3.

ПОЛЕМОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ГІБРИДНИХ ВІЙН ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

- 3.1. Гібридна війна на Близькому Сході (*Руслан Халіков*) 323-338
- 3.2. Ідеологеми «руського міра» в сучасних гібридних війнах (*Володимир Гуржи*) 339-362
- 3.3. Трансгресія повсякденності: досвід переселення в умовах гібридної війни на Донбасі (*Марина Колінько*) 363-379

Висновки 380-385

Перелік посилань 386-411

Частина 3.

**ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ГІБРИДНИХ ВІЙН
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

3.1. ГІБРИДНА ВІЙНА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Схід – це умовна назва, яку застосовують щодо колишніх колоній європейці, навіть ті, від кого ці землі лежать на південь чи навіть на південний захід. Колишні метрополії досі вважають себе відповідальними за стан справ на Сході, а відтак і не відчують заборони на втручання в справи близькосхідних держав задля їхньої «оптимізації». В самих державах Близького Сходу натомість відбувається перегляд універсальної цінності західної цивілізації, і дедалі більш голосно заявляють про себе рухи, що протистоять західній експансії, втім, не відмовляючись від її технологічних досягнень. Саме на перетині антиколоніалізму, ісламського модернізму, Web 2.0, керованих ракет і розгортається гібридна війна на Близькому Сході, в самому серці Ісламського світу.

В цих подіях беруть участь кілька типів суб'єктів:

По-перше, офіційні уряди та місцеві повстанці (часто – військові чи представники колишньої влади).

По-друге, іноземні збройні формування та мережеві спільноти їхніх прихильників.

По-третє, держави, що претендують на регіональне лідерство.

Нарешті, міжнародні коаліції, сформовані навколо глобальних проєктів. Також можна виокремити ще один суб'єкт, а саме – місцеве населення, яке змушене жити під ударами з усіх боків або тікати з власних осель.

Передумови гібридної війни. Друга половина ХХ століття в Іраку та Сирії пройшла під домінуванням секулярних військових режимів, головними ідеологічними орієнтирами яких були арабський націоналізм та соціалізм. В обох цих країнах при владі була Партія арабського соціалістичного відродження («Баас»), представники якої попри антиколоніалістську риторичку

зрештою орієнтувалися на світський західний спосіб життя, на відміну від головного конкуруючого проекту – ісламського модернізму. Секулярні режими придушували протистояння між сунітами та шиїтами, але воно поступово зростало – в Іраку за часів Саддама Хусейна до влади прийшла сунітська меншість, а в Сирії уряд Хафеза Асада підтримала меншість шиїтська, і більша частина населення відчувала себе обмеженою в правах. Крім того, з 1980-х років Близький Схід став ареною інтенсивного протистояння наднаціональних проектів, як регіональних (проект панарабського націоналізму, який претендував очолити той же Саддам Хусейн, і який призвів до вторгнення в Кувейт; проект іранської ісламської революції, через який почалася виснажлива війна між Іраном та Іраком), так і глобальних, перш за все – СРСР та США (присутність СРСР у мусульманських країнах у 1960-70-х роках з подальшим відкриттям військових баз у Сирії та вторгненням до Афганістану, втручання США в Іраксько-Кувейтську війну та подальша т.зв. «Війна в затоці» тощо). Після падіння СРСР деякий час США домінували в регіоні, тоді як з початку 2010-х років, а особливо після початку громадянської війни в Сирії, Російська Федерація також активізувала свою присутність.

Втім, навіть не військове втручання в справи інших держав, а інформаційне протистояння, висвітлення подій в контексті власної пропаганди, створення необхідних інформаційних приводів свідчать про те, що війна на Близькому Сході є гібридним протистоянням, і його суб'єктами стали не держави чи уряди, а різнорівневі утворення – від терористів-одинаків і партизанських інтернаціональних загонів до широких міжнародних коаліцій.

Після падіння режиму Хусейна в Іраку опинився при владі проіранський шиїтський уряд, а відтак регіон іранського впливу розгорнувся від Індійського океану до Середземного моря. Натомість іракські суніти, які почали зазнавати репресій, згуртувалися навколо колишніх представників партії «Баас» і почали вести терористичну боротьбу з новим урядом. З 2004 року частина з них увійшла до складу «Аль-Каїди» [Woods, 2007], а

2006-го виникло формування під назвою «Ісламська держава Іраку», яке зрештою стало найбільшим ворогом західного світу.

Натомість у Сирії ситуація стрімко загострилася тільки після поразки «Арабської весни», коли представники поміркованого ісламського модернізму в арабських країнах програли принаймні перший етап боротьби диктаторським режимам, а їм на зміну прийшли радикальні ісламісти, які віддали перевагу збройним методам боротьби за встановлення влади [Швед, 2015: 148-152].

В середині 2015 року під загрозою опинився навіть колись еталонний турецький проект, коли помірковані ісламісти втратили більшість у парламенті, а через рік, влітку 2016-го відбулася спроба військового заколоту проти владної партії.

Ще більше погіршилася ситуація в арабських країнах. Зокрема, одним з перших прецедентів ескалації конфлікту аж до військових дій і міжнародної інтервенції стала Лівія, де проамериканська коаліція в 2011 році повалила режим Муаммара Каддафі, внаслідок чого ситуація в державі стала більш нестабільною, ніж за його правління, відбулася радикалізація прихильників політичного ісламу та розпад центральної влади. Осереддям радикалізації стала Сирія, де «Арабська весна» одразу була брутально придушена, і де на початку 2013-го теж почали діяти загони ІДШ («Ісламської держави Іраку і Шаму»). За рік це формування проголосило відновлення Халіфату та стало атрактором для прихильників по всьому світу, маючи до того ж власну територію та глобальні експансійні прагнення. Мотивації іноземних симпатиків сприяли повідомлення про жорстокість урядових військ і шійтської міліції щодо сунітського населення, і лави ІДШ постійно поповнювалися людьми, що прагнули захистити віру, втім вдавалися до жорстокості у відповідь.

Іноземні бійці. З популяризацією та підвищенням медійності «Ісламської держави» як успішного антизахідного проекту зростала й кількість іноземців, що прагнули втрутитися в справу. Так, якщо на середину 2014 року до ІД приєдналося близько 12 000 бійців з різних країн, то на 2016 рік закордонних

джигадистів нараховувалося вже понад 30 000 осіб майже з 90 держав світу (втім, не обов'язково всі вони дійсно билися за ІД, частина могла потрапити до інших збройних формувань). Приблизно шоста їх частина представляє різні країни ЄС, і близько $\frac{3}{4}$ – Францію (1800), Велику Британію (760), Німеччину (750-800) та Бельгію (470). Майже по 300 бійців виїхало з Австрії та Боснії, близько 230 – з Косово, по 130 – з Данії та Македонії. Інші країни ЄС представлені в ІД менш ніж 100 бійцями [Foreign Fighters, 2015: 4].

Іноземні прихильники джигадистського руху мають власних авторитетних проповідників, які також мало пов'язані з Іраком чи Сирією, а нерідко мало пов'язані й з традиційною мусульманською ієрархією, наприклад, американець Ахмад Муса Джибріль та австралієць Муса Серантоніо, що вважаються одними з найвпливовіших агітаторів ІД та не мають жодного прямого стосунку до цього угруповання [#Greenbirds, 2014].

Важливо, що для західних європейців міграція до ІД не є поїздкою в один бік, і від 20 % до 30 % з них поверталися додому, продовжуючи діяльність у кримінальному та радикальному середовищі. Так, відомо про поїздки до Сирії організатора терактів у Франції Абдельхаміда Абауда та його брата, про поїздки до Ємена братів Саїда та Шерифа Куаші, які потім вчинили напад на «Шарлі Абдо», про поїздки до Африки та Кувейту Мохаммада Емвазі, що згодом став відомим бійцем «Ісламської держави» під прізвиськом Джон Джигадист. Один з убивць католицького священника в Нормандії (26 липня 2016) незадовго до злочину звільнився після річного ув'язнення за спробу незаконно потрапити до Сирії через Туреччину. Повернення іноземних бійців додому, скоріш за все, набагато більше за вплив біженців сприяло тому, що в 2015 році кількість релігійно мотивованих терактів у ЄС зросла порівняно з 2014 майже в 10 разів. Згідно з даними Європолу, кількість релігійно мотивованих терактів у 2014 році складала незначний відсоток від загального числа (2 з 201), а в 2015 році терактів такого типу налічували вже 17, до того ж вони призвели до значної кількості жертв [European Police Office, 2016:

22]. Варто зауважити також, що йдеться не про мігрантів у першому поколінні, а про громадян ЄС, які більшість, або й усе життя провели в Європі.

«Ісламська Держава» приваблює з усього світу не тільки чоловіків-бійців, але й жінок та сімейні пари, у тому числі з дітьми. Так, відомо про кількості випадків у Європі, зокрема, Східній, коли жінки їхали до ІД самотужки чи в супроводі чоловіків, що іноді призводило до скандалів. Станом на другу половину 2015 року було зафіксовано 550 жінок серед мігрантів з Західної Європи до «Ісламської держави» (ця статистика відповідає ситуації, коли загальна кількість зафіксованих мігрантів складала близько 4000, отже за збереження тенденції на середину 2016-го можна говорити приблизно про 600-650 жінок). Для жінок, які прагнуть приєднатися до джихадистського руху, існують перекладені англійською спеціальні посібники, які розповідають про життя в ІД [Women of the Islamic State, 2015]. ІД посилає меседжі про те, що в ісламському суспільстві жінки мають рівні права та рівну цінність, можуть розраховувати на повагу та відсутність сексуальних домагань з боку чоловіків. Культивується сестринство у відносинах як з чоловіками, так і з жінками. Це приваблює не лише європейських мусульманок, але й активісток руху за права жінок, а також сприяє міграції.

Значним чинником, що мотивує жінок їхати до ІД, є відчуття, що на Заході мусульманам живеться погано, вони ізольовані від суспільства та страждають від утисків. В умовах мусульманського суспільства ці жінки хочуть реалізувати себе в спільноті однодумців, а також допомогти одновірцям боротися з пригніченням. Жінки значною мірою відповідають за пропаганду та популяризацію джихадистського руху в Інтернеті, працюють у сфері медицини та освіти [Till Martyrdom, 2015: 5-6]. Дослідники зазначають, що не існує типового соціально-психологічного портрету жінки, яка їде до ІД, всі вони відрізняються в плані віку, походження, майнового стану тощо.

Курди й турки. Іноземні бійці вирушають до Сирії та Іраку не лише для того, щоб приєднатися до «Ісламської держави» та інших джихадистів. Згідно з дослідженнями турецького Центрального стратегічного інституту, лише з Туреччини станом на середину 2016 року до Сирії виїхало близько 8000 майбутніх бійців «Загонів народної самооборони» (YPG), частина з них – громадяни Туреччини, частина використовувала її як транзитну країну. В середині 2015 року в лавах союзників YPG вже нараховувалося близько 400 бійців з Америки, Австралії та Західної Європи, які приїхали туди завдяки агітації американця Джордана Метсона, а згодом створили збройні формування на кшталт «Левів Роджави» та «Інтернаціонального батальйону свободи» [Bingöl, 2016].

Восени 2016 року потік іноземних бійців збільшився, коли YPG проголосили операцію зі звільнення Ракки від ІД. Ліва ідеологія YPG та їх політичного крила PYD (Партія «Демократичний союз») не тільки притягує до них прихильників з усього світу, але й робить дуже складними їх відносини з турецьким урядом, який вже більше двох місяців проводить разом з місцевими повстанцями операцію «Щит Євфрату». Хоча головною метою операції є боротьба з ІД, курдські формування на захід від Євфрату також потрапляють під вогонь як прихильники Робочої партії Курдистану (РКК), що визнана багатьма державами як терористична організація та відома своєю збройною боротьбою проти турецького уряду.

Присутність іноземних, а радше, інтернаціональних бійців у лавах YPG підіймає важливу тему відносин між джихадистськими та ультралівими формуваннями й ідеологіями. Проти ІД активно виступили як курдські ліві (РКК, PYD), так і їх ліванські (LCP), турецькі (MLKP), іракські (ICP) та інші близькосхідні однодумці. Жорстке протистояння ІД та близькосхідних комуністів можна зрозуміти, якщо враховувати, що останні виходять з ідеї революційного перетворення суспільного порядку та повалення капіталістичного устрою. Говорячи ширше, йдеться про ідеологію, що протистоїть сучасному західному устрою та пропонує

альтернативне йому бачення суспільства, яке ґрунтується на комуністичній утопії. Має місце протистояння з Заходом, але цього разу вже не капіталістичним, а секулярним. Це є наріжним каменем також і джигадистської ідеології, носії якої претендують на реалізацію релігійної утопії у вигляді шаріатського правління та Халіфату. Спільний ворог міг би зблизити позиції джигадистів і комуністів, проте це неможливо внаслідок того, що обидва напрями намагаються реалізувати свої проекти на одній і тій самій території. Відтак і західні бійці, спільною мотивацією яких може бути боротьба з західним світоустроєм, потрапляючи до Сирії можуть приєднатися до тієї групи, ідеологія якої їм ближча.

Дещо відрізняється ситуація з західними лівими. Частина з них підтримує ліві рухи Близького Сходу та навіть відправляє добровольців до Сирії. З іншого боку, серед західних лівих є симпатки джигадизму, саме в силу його антизахідного настрою. Ліві звертали увагу на мусульман як соціальну базу й до постання ІД, наприклад, під час руху Occupy Central у США. Закликав підтримати джигадистів і легендарний Ілліч Рамірез Санчес, який у своїй книзі «Революційний іслам» (2003) писав про те, що революція говорить мовою ісламу. В січні 2015 року був опублікований маніфест «Чорні прапори над Європою», де від імені ІД автори закликали європейських лівих об'єднатися в боротьбі проти західного капіталізму, неонацизму та сіонізму. Зокрема, в документі зі схваленням згадується переорієнтація на мусульман в якості соціальної бази італійських «Нових червоних бригад» на чолі з Альфредо Даванцо [Black Flags, 2015]. Втім, у маніфесті йдеться про взаємодію в Європі, а не на території, підконтрольній «Ісламській державі».

Зацікавлення джигадистів у розгортанні європейського фронту підтверджується не тільки закликами до європейських союзників проводити терористичну діяльність, але також і постійним нагадуванням про Європу як символ успішності мусульманської експансії в есхатологічні часи. Так, восени 2016 року, після втрати міста Дабік, інформаційна служба ІД припинила видавати однойменний журнал, заснувавши новий друкований

орган – «Румія», тобто «Європа». Про прагнення встановити контроль над Європою красномовно свідчить девіз журналу: «Посланця Аллага спитали: «Яке з двох міст буде взято першим – Константинопіль чи Рим?». Він відповів «Місто Іраклія буде взято першим». Під останнім мається на увазі Константинопіль.

Отже, через занепад реального квазідержавного утворення в Сирії та Іраку «Ісламська держава» намагається взяти на себе повноваження нової «Аль-Каїди», тобто міжнародної мережевої структури, мета якої полягає не у створенні мусульманської держави, а в перманентній боротьбі з неісламським світом. Таким чином, реальна війна на Близькому Сході поступово переходить до гібридного глобального стану.

Варто додати, що не коректно ототожнювати всіх курдських активістів і бійців у Сирії з антитурецькими PYD та YPG. В Сирії діють також лояльні до Туреччини військово-політичні курдські об'єднання, зокрема, Курдська національна рада (KNC, або ENKS) та її бойові загони з Роджавської пешмерги. Ці сили поки не мають великої ваги в Сирії, хоча за умови подальшого успіху операції «Щит Євфрату» вони можуть отримати реальну владу в деяких регіонах на захід від Євфрату. ENKS також плідно співпрацює з політичними рухами Іракського Курдистану, за допомогою яких він фактично і виник. Іракський Курдистан вже протягом кількох десятиліть має більш стабільну автономію, і це було закріплено після падіння режиму Саддама Хусейна у 2003 році.

Протягом більш ніж десяти років лідером цього регіону є Масуд Барзані, який обіймає посаду президента, хоча формально регіон не має суверенітету та визнає першість багдадського уряду. Політика Барзані, Демократичної партії Курдистану та її силових загонів (пешмерга) в цілому лояльна до Туреччини, турецькі військові інструктори тренують курдських бійців, а конфлікт багдадського й турецького урядів, що сьогодні триває, пов'язаний зі співпрацею курдів та турецької армії, що фактично обмежує суверенітет Іраку. Ербіль – столиця Іракського Курдистану – є

досить популярним напрямом для турецьких авіакомпаній. Політика іракських курдів зручна для турецького уряду, зокрема, через те, що маючи реальну владу, місцеві політики не проголошують офіційну незалежність, а отже не створюють прецедент курдської держави, яким у майбутньому могли б скористатися й турецькі курди, порушуючи вже суверенітет самої Туреччини.

Поведінка урядів Сирії та Іраку. Уряди Сирії та Іраку в умовах збройного протистояння з місцевими та міжнародними супротивниками поведуться досить по-різному. Це може бути пов'язане з тим, що чинний іракський уряд прийшов до влади в ситуації, коли країна вже перебувала в стані війни та міжнародного втручання, тоді як чинний уряд Сирії вважає будь-яке непідкорення його владі повстанням, а відтак намагається дати жорстку відсіч. Політику Іраку щодо населення непідконтрольних урядові територій можна назвати більш м'якою – тривалий час уряд знаходив можливість продовжувати соцвиплати в непідконтрольних містах, під час військових операцій (наразі можна спостерігати це поблизу Мосула) для потенційних цивільних біженців створюються наметові містечка, про які дбають військові та міжнародні благодійні організації. Напередодні Мосульської операції коаліція за допомогою літаків розкидала над містом листівки з попередженнями для місцевого населення, оскільки місто перебуває в інформаційній блокаді з боку ІД (зокрема, у населення силоміць вилучалися супутникові антени та інші засоби отримання зовнішньої інформації, постійно зазнавали утисків місцеві інтернет-кафе тощо). Попри те, що на перший погляд це не виглядає як прояв піклування про населення, втім насправді дозволяє уникнути зайвої паніки та можливих жертв серед мирних жителів. Натомість у Сирії місцеве цивільне населення постійно страждає не тільки від дій джихадистів, а й від контратак урядових військ, які застосовують авіацію в тому числі для ударів по містах і нерідко влучають у цивільні об'єкти.

Елементом гібридної війни проти ІД з боку іракського уряду була також і політика забезпечення соціальної допомоги

населенню, яке опинилося під контролем незаконних збройних формувань. Попри рекомендації міжнародних консультантів, зокрема, Групи розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей (FATF), спецпредставника генсека ООН Яна Кубіша, заступника голови провінційної ради Ніневії Хассана Аллафа, уряд скасував соціальні виплати на підконтрольних ІД територіях лише в липні 2015 року, через рік після втрати контролю над Мосулом. Серед причин припинення соцвиплат можна виокремити падіння цін на нафту в 2014 році, а відповідно й скорочення держбюджету, а також початок військової операції в Мосулі, коли з'явилася реальна перспектива повернути прихильність місцевого населення до центральної влади фізичним шляхом – через встановлення контролю над сунітськими провінціями, а не шляхом задобрювання і непрямой турботи. І хоча уряду така політика турботи принесла певні видатки, зрештою під час штурму сунітських поселень шиїтською міліцією місцеве мирне населення ставилося до іновірців цілком прихильно, не підтримуючи бійців ІД.

Більш жорсткий характер збройного конфлікту в Сирії підтверджується сумарною кількістю його жертв. За підрахунками представника ООН Стаффана де Містури, кількість загиблих у Сирії за 5 років перевищила 400 000 осіб, тоді як війна в Іраку за 13 років унесла життя близько 250 000 людей. В тому числі в ході війни в Сирії вже загинула майже третина дорослого чоловічого населення алавітів, які змушені були підтримати сторону Башара Асада та склали значну частину вірної йому Сирійської арабської армії (SAA). Разом з тим, у сирійському конфлікті бере участь більше сторін, і найбільш запекла боротьба відбувається переважно між проурядовою SAA та опозицією, що включає джигадистів, але не має безпосереднього відношення до «Ісламської держави». Тоді як в Іраку існує хоч і не ідеальна, але взаємодія коаліції урядових військ, міжнародних союзників та курдських формувань, які разом протистоять ІД та планомірно витісняють це утворення з території держави.

Гібридна війна, гібридні коаліції та гібридні кордони. Міжнародне право визнає принцип непорушності державних кордонів та забороняє одній державі порушувати кордони іншої, але цей принцип відповідає радше етапу розвитку міжнародних відносин 1960-х років, коли відбувалося стрімке становлення незалежних держав у світі, падіння колоніалізму, перемога секулярного західного способу життя в пострадянському таборі. Після 1970-х років виникли ідеології, що претендували на реалізацію наднаціональних проєктів державотворення, зокрема – паншиїтська (а в перспективі – панісламська) ідеологія «веляят-е факіх», а згодом, наприклад, ідеологія «руського міра» та інші. Сьогодні дослідники вже говорять про конкуренцію глобальних проєктів як сутність нового етапу глобального світоустрою: «Хоча вказані альтернативи модерну пропонують різні форми боротьби з західною гегемонією, від стриманого опонування в китайському варіанті до більш жорсткого протистояння у російському і аж до воєнної боротьби у випадку ІД, кожна зі сформованих альтернатив відіграватиме все більш важливу роль в майбутньому та, можливо, каталізує формування нових ціннісно-світоглядних систем. Замість гегемонії модерної цивілізації маємо нову реальність – конкуренцію, а можливо й боротьбу різних проєктів глобального розвитку» [Білокобильський & Левицький, 2016: 21]. Тобто йдеться не тільки, або не стільки, про неоімперські амбіції учасників протистояння, а радше про зіткнення західної культурної експансії та цивілізаційних утворень, які зазнали вестернізації та секуляризації, а згодом почали претендувати на лідерство в глобальному процесі.

Сьогодні такі ідеології, що керуються прагненнями до експансії та не звертають особливої уваги на кордони національних держав зразка другої половини ХХ ст., взяті на озброєння урядами таких держав, як Іран, Туреччина, Росія, а з іншого боку – численними маргінальними утвореннями, що перебувають поза межами міжнародного права та відкрито порушують його норми, наприклад «Ісламською державою». В будь якому разі, експансія відбувається не лише військовими

методами, але також у рамках культурної, мовної, медійної політики. Приводами для інформаційного та інших типів втручання можуть виступати реальні чи потенційні репресії за мовною, релігійною, етнічною ознакою тощо. Прикладом може слугувати турецька експансія на півночі Іраку та Сирії, коли сотні квадратних кілометрів території беруться під контроль без порушення суверенітету іншої держави та анексії територій. Разом з тим, основними гаслами, з яких починалася інтервенція Туреччини в Сирію, були захист сунітського та туркоманського населення північної Сирії.

Туреччина включилася в сирійський конфлікт однією з останніх серед країн, що сьогодні претендують на глобальну експансію, але обрала дуже символічну дату для початку операції «Щит Євфрату» – 24 серпня 2016 року, рівно через 500 років після відомої битви турків з єгипетськими мамлюками поблизу Дабіка. Отже відвоювання Дабіка стало не менш важливим символічним актом для неоосманського проекту турецького уряду, ніж втрата цього міста – для «Ісламської держави». Разом з тим, амбіції Туреччини не є суто реваншистським прагненням до відновлення імперії, так само як і амбіції Ірану – йдеться про лідерство в ісламському світі, для якого обидві сторони створюють коаліції з іншими традиційно мусульманськими державами. У ХХ ст. і Туреччина, й Іран зазнали насильницької секуляризації, яка супроводжувалася розпадом традиційного суспільства; появою національних держав; частковою колонізацією Заходом якщо не в політичному, то принаймні в ідеологічному аспекті.

Станом на сьогодні саме релігійна самоідентифікація стає підставою для експансії, оскільки ісламська ідентичність не обмежується національними кордонами [Халіков, 2016]. В той час, коли національна ідентичність розмивається (навмисно чи природно), релігійна ідентичність, яка є принципово ексклюзивістською та протягом тисячоліть утворює кордон між спільнотами, суттєво ускладнює асиміляцію меншин. Сьогодні все більшого поширення набуває такий тип релігійності, як контрсекулярна, характерними рисами якої є окцидентофобія,

архаїзація світогляду та зневага до релігійної освіти, загострені есхатологічні очікування. Контрсекулярна релігійність мобілізує значну кількість людей на боротьбу проти секулярного Заходу та цінностей, які він породив (у тому числі – проти сучасного міжнародного права). Релігійна ідентичність не прив'язана жорстко до етнічних, державних, мовних кордонів, не залежить від громадянства, а отже слугує додатковим чинником гібридизації кордонів між спільнотами у XXI столітті. Новітні засоби віртуальної комунікації роблять кожну уявну спільноту потенційно глобальною, людина може ідентифікувати себе з нею, навіть жодного разу не поспілкувавшись з однодумцями вживу.

Ще одним чинником порушення державних кордонів є масова міграція, як трудова, так і пов'язана зі збройними конфліктами. Так само, як і наднаціональні релігійно мотивовані проекти, хвилі мігрантів не є класичним суб'єктом міжнародних відносин, а отже цілком очікувано зневажають принцип непорушності кордонів. Порівняно з хвилею міграції, яка відбувалася після II Світової війни, сучасна хвиля ускладнюється відкритістю кордонів усередині ЄС, через що мігранти можуть відносно вільно переміщуватися Європою. З іншого боку, поява значної кількості малоконтрольованих мігрантів сприяє націоналістським і сепаратистським настроям, коли місцеві мешканці намагаються відмежуватися від прибульців, поширюються право-популістські ідеології та ксенофобія. Якщо цей тип руйнування кордонів уже з'явився в Європі, то збройна інтервенція з боку наднаціональних спільнот відбувається поки лише в індивідуальному порядку, зокрема, у вигляді терактів. Разом із тим, на кордонах європейського цивілізаційного простору – в Україні та на Близькому Сході – вже відбувається така гібридизація кордонів, оскільки контрсекулярні проекти мають тенденцію до руху в бік Європи як свого конкурента (більш докладно про ризики Європи від зіткнення глобальних проектів див. [Вододіли секуляризації, 2015: 190-222]).

Конкуренція всередині ісламської цивілізації сприймається учасниками процесу принаймні так само серйозно, як і

конкуренція з секулярним західним глобалізаційним проектом, а подекуди внутрішня боротьба є важливішою, і для перемоги в регіональній боротьбі всі сторони готові навіть об'єднати зусилля з позарегіональними партнерами – як західними (ЄС, США, НАТО та ін.), так і з пострадянськими (РФ, Україна, Білорусь та ін.). Ці коаліції мають радше тактичний характер, тоді як у далекій перспективі майорить створення єдиного ісламського проекту глобального розвитку, що включить до себе не тільки традиційно мусульманські країни, але й Західний світ. Тактичними є в близькосхідному конфлікті й цілі позарегіональних учасників різних коаліцій. Найбільш виразно це можна було побачити напередодні виборів у США (2016 р.), коли прозахідна коаліція проголосила наступ на позиції ІД в м. Ракка, але відразу після виборів наступ майже припинився. Тоді як в Іраку, де основними учасниками наступу на Мосул є місцеві учасники коаліції, поступово відбувається взяття під контроль міста, добре підготовлене, але все одно вкрай складне.

Геополітичні гравці, насамперед, США та РФ, нерідко змушені лише реагувати на події, які й самі не завжди можуть передбачити. Так, після вкидання 18 жовтня в медіапростір фейкового відеоролика (типовий елемент гібридної війни), де ніби учасники протурецької Вільної сирійської армії (FSA) погрожують курдам, останні почали бойові дії проти FSA, на що жорстко відреагувала Туреччина. За лічені дні новий сирійський фронт повністю змінив ситуацію, переформатував коаліції та поставив на порядок денний питання про початок війни між РФ і США. Вже 20-го жовтня з'явилася реакція російської сторони, яка спрямувала до Сирії авіаносець, а 21-го числа в Анкару прибув міністр оборони США. Це свідчить про те, що глобальні гравці реалізують у регіоні власні інтереси, а війну ведуть переважно в віртуальному просторі, реагуючи на справжні події з запізненням і тим більш не контролюючи їх розвиток.

Погрожуючи одне одному в віртуальному просторі, такі суб'єкти гібридної війни, як США та РФ у цьому випадку були ніби застигнуті зненацька. Російські війська кілька тижнів не

надавали суттєвої підтримки урядовій Сирійській арабській армії, навіть попри те, що 27-го жовтня була обстріляна за допомогою артилерії також підконтрольна росіянам авіабаза Хмеймім у Латакії. США зрештою так і не втрутилися в ситуацію через зміну демократичної адміністрації республіканською, а їхні умовні протези – курди з YPG – змушені були піти на створення прямої коаліції з SAA, щоб протистояти протурецьким силам. Така поведінка свідчить про те, що нагнітання напруги в медіа не може само по собі призвести до перемоги, і навіть активність авіації не гарантує контролю над територією. Саме коаліції сил, які б'ються одна з одною з автоматами в руках продовжують навіть в гібридних війнах відігравати найважливішу роль, хоча і змушені платити за таку роль вельми високу ціну. В свою чергу, значні геополітичні гравці, втручаючись у конфлікт на чужій землі, мають або бути готовими до наземної операції, або постійно підживлювати медійне напруження та реагувати на виклики, вплинути на появу яких вони реально не можуть.

Підводячи підсумки, зазначимо, що протистояння в Сирії та Іраку можна розглядати, якщо вийти за рівень протистояння урядів та повстанців (а сама ситуація вже давно вийшла за цей рівень), у якості боротьби за лідерство в ісламському проекті між сунітською, але секуляризованою Туреччиною, та шіїтським, але секуляризованим Іраном. Втім, усі існуючі проекти глобального розвитку (західний, російський, китайський, ісламський) до певної міри ігнорують принцип невтручання у внутрішні справи іншої держави, через що достатньо легко вирішили втрутитися в сирійський конфлікт і перетворити його на майданчик для глобальних трансформацій, не беручи до уваги прагнення місцевого населення.

Слід зазначити, що попри антизахідну спрямованість і російського, і ісламського проектів вони не об'єдналися для боротьби з Заходом, а відстоюють кожен свою перспективу, принагідно намагаючись взяти Захід у коаліцію. Це може свідчити про неспроможність кожного з альтернативних проектів самотужки боротися з Західним світом, а також про небажання

мати союзників у цій боротьбі, що означало б розділити славу в разі перемоги. Натомість Захід поки має достатньо сили, щоб реалізовувати власні цілі в будь-якій зі своїх колишніх колоній, хоча повністю контролювати їхні дії вже не здатний.